

Секцыя 2

АСПЕКТЫ МОЎНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ (семантыка, словаўтварэнне, граматыка, прагматыка, мова мастацкай літаратуры)

Марына Дзядок (Мазыр, Беларусь)

ПАЭТОНЫМЫ Ў МАСТАЦКІХ ТВОРАХ ДЛЯ ДЗЯЦЕЙ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ТЭКСТАЎ ЯКУБА КОЛАСА)

Важным элементом мастацкага твора з’яўляецца сістэма паэтонімаў – лексічная катэгорыя тэксту, якая разам з іншымі моўнымі сродкамі спрыяе пабудове мастацкага вобраза. Яна садзейнічае памацненню і ўзбагачэнню агульнага ўспрыняцця тэксту мастацкай літаратуры. Анамастычная прастора твораў для дзяцей, як адзначана даследчыкамі, мае сваю спецыфіку і “абумоўлена псіхалагічнымі асаблівасцямі чытача-дзіцяці, асаблівасцямі яго светабачання. Паэтонімасфера дзіцячага твору мае на мэце не столькі праінфармаваць маленькага чытача, сколькі паспрыяць яго самаразвіццю, самапазнанню” [1, 4].

Сёння дастаткова шырока даследаванна творчасць класіка беларускай мастацкай літаратуры Якуба Коласа. Спадчына пісьменніка, яго роля ў станаўленні і развіцці дзіцячай літаратуры высока ацэнены літаратуразнаўцамі (Л. Храпунова [2], Л. Міроненка [3] і інш. Асаблівасці некаторых уласных імёнаў і прозвішчаў у творах Якуба Коласа разгледзелі Н. Чабатар [4; 5], А. Усціновіч [6; 7], Л. Кузьміч, Д. Паўлавец [8] і інш. Агульнае апісанне функцый паэтонімаў (асабовых уласных імёнаў, прозвішчаў, мянушак, тапанімічных назваў) у самых розных тэкстах Якуба Коласа, у тым ліку і некаторых творах для дзяцей зрабіў В. Шур [9; 10]. Аднак, у анамастычным аспекце творы пісьменніка для дзяцей не былі дастаткова глыбока прааналізаваны, што абумоўлівае актуальнасць нашай работы.

Якуб Колас напісаў шмат высокамастацкіх арыгінальных твораў паэзіі і прозы для дзяцей, што ўвайшлі ў “Другое чытанне для дзяцей беларусаў”, зборнікі “Міхасёвы прыгоды”, “Рак-вусач”, “На рэчцы зімой”, “Вершы для дзяцей”, “Раніца жыцця” і інш., апрацаваў звыш 40 народных казак. “Да дзіцячай кнігі пісьменнік прад’яўляў сур’ёзныя

патрабаванні праўдзівасці і мастацкай пераканаўчасці” [2, 14]. Тут Якуб Колас – не толькі дзіцячы пісьменнік, а і педагог-выхавацель, які з замілаваннем расказвае пра прыгажосць роднай зямлі, раскрывае магчымасці сакавітага беларускага слова. “Коласавы творы для дзяцей не толькі даюць разнастайныя звесткі пра навакольны свет, але і вырашаюць у пэўнай меры задачу развіцця і ўзбагачэння мовы вучняў” [11, 265].

Героі коласавых твораў, адрасаваных дзецям, найчасцей самі дзеці. Асноўнымі і найбольш частотнымі паэтонімамі ў іх з’яўляюцца антрапонімы, у прыватнасці асабовыя ўласныя імёны. Пісьменнік вельмі ўважліва і творча ставіўся да выбару антрапонімаў сваім персанажам, ён стварыў цэлую галерэю запамінальных вобразаў дзяцей: *Савось* і *Антось* (верш “*Савось-распуснік*”), *Костусь* (верш “На рэчцы”), *Міхась* (паэма “Міхасёвы прыгоды”), *Юрка* (апавяданне “Сірата Юрка”), *Міхалка* (апавяданне “Дзеравеншчына”), *Базыль* і *Грышка* (апавяданне “У старых дубах”) і інш.

Ужываючы самыя розныя варыянты беларускіх дзіцячых імёнаў, паэт паслядоўна звяртае ўвагу на іх мілагучнасць, адметнасць, нацыянальную непаўторнасць і самабытнасць: *Анцік*, *Грышка*, *Савоська*, *Юрка*, *Ігнатка Піліпка*, *Міхалка*, *Янка*, *Паўлік*, *Міхаська*, *Міхасёк*, *Наталька*, *Мар’янка*, *Лёнька*, *Інка*, *Алесік*, *Данік*, *Стэфка*, *Цішка*, *Костуська*, *Юзэфка*, *Юлька* і інш. Як правіла, гэтыя імёны з фармантамі *-ка*, *-уля*, *-ачка*, *-ёк*, *-ась*, *-усь*, якія з’яўляюцца адметнай рысай найменняў Якуба Коласа і паказчыкам асаблівай прыхільнасці пісьменніка да дзяцей, што відаць і з пісем, дзе ён звяртаўся да сваіх дзетак: “*як гадуюцца мае мілыя качаньчыкі, хлопчыкі-сыны*” [К-с XIII, 41], “*Мой дарагі сыноч Данілачка*” [К-с XIII, 63] і інш. Пісьменнік працягвае фальклорную традыцыю, дзе заканамернай з’явай для беларускага дзіцячага анамастыкону з’яўляецца ўжыванне дэмінутыўных формаў імёнаў нават у штодзённым побытавым маўленні. Беларусы не называюць дзяцей афіцыйнымі поўнымі формамі імёнаў – гэта паказальная адзнака беларускага нацыянальнага іменаслова. Коласаўскія традыцыі ў сучаснай беларускай літаратуры ўмела прадаўжаюць і іншыя пісьменнікі, творы якіх адрасаваны маленькім чытачам. Пра гэты пераканальна сведчаць і некаторыя арыгінальныя бібліанімы: “*Як Васілёк вучыў урок*” Івана Муравейкі, “*Непамыцька — хлопчык Віцька*” Станіслава Шушкевіча, “*Борка і ўборка*” Міколы Чарняўскага, “*Ягорка*” Уладзіміра Карызы, “*Сукенка для Ганулькі*” Яўгена Калашнікава і інш. Эмацыйнае праяўленне захаплення, любавання і замілавання цудоўнай парой дзяцінства гучыць у назве зборніка паэзіі для дзяцей Галіны Дашкевіч “*Паўлік кніжачку чытае*”, прысвечаным любімаму ўнуку

пісьменніцы Паўліку. Такім чынам, семантычныя магчымасці імён з ацэначнымі фармантамі надаюць асаблівае эмацыянальна-ацэначнае адценне ўспрымання паэтычных вобразаў, а паэзіі – асаблівы, нацыянальна-непаўторны каларыт. Такім адзінкам характэрна прастата, фанетычная, структурная і семантычная празрыстасць (*Ігнатка, Міхалка, Аленка, Мар’янка* і інш.): *У шкoлку заўтра пойдзе / Іх сыноч Ігнатка* [12, 214]; *На казанне бацькі / Адказаў Ігнатка: / – Буду я вучыцца, / Як ты кажаш, татка!* [12, 215]; *А па тэй нарадзе / Саўка торбу крадзе, / Анцік — хлеб сабаку.* [12, 228]; *Ляжаў у пасцелі / Слабенькі, / Худзенькі, / Малы Міхасёк, / Як падкошаны той васілёк* [13, 271]; ...*Юрку, Сымону, / Марыніцы, Тацяныцы, / Аленцы, Мар’яныцы, / І Інцы, і Юльцы, / Натальцы, Ганульцы – / Ну, словам, дзяўчатам / І хлопцам, тым хватам* [13, 270].

У сваіх творах для дзяцей пісьменнік выкарыстаў як выдуманых, так і рэальных паэтонімы. Так, у паэме “Міхасёвы прыгоды” рэальнымі з’яўляюцца, па сведчанню сына пісьменніка Міхася, асабовыя ўласныя імёны дзяцей: *Інка, Юлька, Наталька, Ганулька, Ванька з будкі* [14].

Часам Якуб Колас ужывае паэтонім для стварэння гумарыстычнай сітуацыі. Так, у вершы “Савось-распуснік” паэтонім-зваротак *Савоська* ўжыты ў спалучэнні з выразам “*ты мой сокал*”, якія побач з эмацыянальным выклічнікам *ай*, абуджаюць усмешку маленькага чытача над забіякам-хуліганам, які гатовы жартаваць жорстка, не задумваючыся, што тым самым прычыняе боль іншым: *Зачэпіць старога, / Пакрыўдзіць малога... / Кідаўся каменнямі, / Пападаў у шыбы... / Меў на зло смякалку...* [12, 225]. Колас па-майстэрску выкарыстоўваючы гумар, развенчвае “героя” *Савося* і тактоўна падводзіць дзяцей да вывадаў: *Ай, Савоська, ты мой сокал! / Справа дрэнна і брыдка!* [12, 231].

Як асаблівы мастацкі прыём пісьменнік шырока выкарыстоўвае онімы ў спалучэнні з эпітэтамі прыдаткамі: “*Савось-распуснік*”, “*Рак-вусач*”, “*Дзед-госць*”, *Міхаська-галубок* і інш. Багатая на такія атрыбутыўныя спалучэнні вершаваная казка “*Рак-вусач*”: *Рача-квецца (Рачышча-вусач, Пакутнік-рак, Рак-гарунчык), Бусел-паляўнічы, Званаркамар, Чмель-дудар, Жучок-чарнячок*, якімі аўтар дае выразную характарыстыку персанажу і выказвае свае адносіны да яго: *Вось падплыў акуньчык: / – Вылезь, рак-гарунчык. / Адпусціся, рача! / Нават рэчка плача* [13, 252]; *Вылезь з норкі, рача-квецца: / Смутац твой – не дзіва* [13, 260]. Такія адзінкі з’яўляюцца семантычна і экспрэсіўна маркіраванымі, дазваляюць чытачу-дзіцяці больш ярка, зрокава ўспрымаць носьбіта оніма і твор у цэлым. Так, у паэтонімах “*Савось-распуснік*”, “*Воўк-дурань*” і інш. выкарыстанне прыдаткаў (распуснік,

дурань) з пяратаўнай семантыкай дазваляе пісьменніку сцісла і канцэнтравана перадаць адмоўна-камічную ацэнку ўчынкаў персанажаў названых у загаловах твораў. Такім чынам, прыдаткі ў спалучэнні з онімамі шырока выкарыстоўваюцца ў якасці агульнаўжывальных ці аказіянальных эпітэтаў як сродкі стварэння гетэрагеннай ці пяратаўнай семантыкі, з’яўляючыся таксама актуалізатарамі і інтэнсіфікатарамі набытага канатацыйнага патэнцыялу онімаў [9, 46]. Гэта акалічнасць дазваляе сцвярджаць, як адзначана даследчыкамі, што онімы ў мастацкім тэксце – вызначальны кампанент яго структуры і ўсяго зместу [9, 46].

Прызначэнне літаратуры Я. Колас бачыў у вобразным пашырэнні і паглыбленні ведаў дзіцяці, развіцці ў яго высокамаральных пачуццяў, фантазіі, узбагачэнні лексікона, у выпрацоўцы добрага эстэтычнага густу [15, 134], што адлюстравана і ў паэтонімасферы пісьменніка. Так, бібліянімы заключаюць у сабе інфармацыю, веды, якія аўтар імкнуўся перадаць маленькім чытачам: *“Прылёт птушак”*, *“Мурашкі”*, *“Адлет птушак”*, *“Якую карысць прыносяць нам птушкі”*, *“Мурашкі і іх будова”*, *“Як выдумляюцца страхі”* і інш. Такія адзінкі валодаюць значным канатацыйным патэнцыялам, які памацняецца, калі ў іх склад арганічна ўваходзяць паэтонімы: асабовыя ўласныя імёны (*“Юрка і кот”*, *“Міхасёвы прыгоды”*, *“Сірата Юрка”*, *“Савось-распуснік”*, *“Арыніна перамога”*, *“Рыгорава памылка”* і інш.); заонімы (*“Дронік”*, *“Рак-вусач”*, *“Воўк-дурань”*, *“Леў і воўк”*, *“Пчала і Шэршань”*, *“Салавей”*, *“Чоран”*); мянушкі (*“Дзеравенічына”*); гідронімы (*“Талька”*, *“Нёман”*); ідэонімы (*“На Новы год”*, *“Новаму году”* і інш.), хранонімы (*“Зіма”*, *“Вясна”*, *“Летам”*); фітонім (*“Грушы-сапяжанкі”*).

Такім чынам, паэтонімы ў творах Якуба Коласа для дзяцей з’яўляюцца выразным сродкам стварэння запамінальнага мастацкага вобраза. Гэта традыцыйныя для беларускай анамастычнай прасторы паэтонімы, якія перадаюць этна-культурны каларыт, знаёмяць яшчэ непадрыхтаванага маленькага чытача з моўнымі і літаратурнымі нацыянальнымі традыцыямі ўжывання паэтонімаў. Канатацыйна насычаныя такія адзінкі выяўляюць аўтарскую індывідуальнасць, узровень майстэрства пісьменніка.

Умоўныя скарачэнні:

К-с – Колас, Я. *Збор твораў у 14-ці тамах / Я. Колас.* – Мінск: Маст. літ., 1974. – Т.1-14. – 624 с.

Літаратура:

1. Петренко, О.Д. Ономастика дитячих творів Роалда Дала: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / О.Д. Петренко; ОНУ ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2006. – 13 с. – укр.
2. Храпунова, Л.Г. Якуб Колас – дзетскі пісатэль : Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. філол. наук / БГУ ім. В.І. Леніна; Науч. рук. М.Г. Ларченко. - Могилев, 1965. - 20с.
3. Міроненка, Л.Г. Якуб Колас / Л.Г. Міроненка // Беларуская дзіцячая літаратура: Вучэб. дапам. для ВНУ / М.Б. Яфімава, М.М. Барсток, Э.С. Гурэвіч і інш.; Пад агул. рэд. М.Б. Яфімавай, М.Б. Барсток. 2-е выд., дапрац. і дап. – Мінск: Выш. шк., 1979. – С. 142-163.
4. Чабатар, Н.А. Уласныя асабовыя імёны ў мастацкіх творах Якуба Коласа // Каласавіны: Тэз. дакл. і паведамл. навук. канф., прысвеч. 107-й гадавіне з дня нараджэння нар. паэта Беларусі Я. Коласа. – Мінск: Літ. музей Я. Коласа, 1989. – С. 53–55.
5. Чабатар, Н.А. Ужыванне прозвішчаў у творах Якуба Коласа // Каласавіны: Тэз. дакл. і паведамл. навук. канф., прысвеч. 110-годдзю з дня нараджэння Я. Коласа. – Мінск: Літ. музей Я. Коласа, 1992. – С. 61–66.
6. Усціновіч, А.К. Антрапанімія ў трылогіі Якуба Коласа “На ростанях” // Каласавіны: Зб. навук. прац з нагоды дня нараджэння нар. паэта Беларусі Я. Коласа. – Мінск: Літ. музей Я. Коласа, 1986. – С. 38–40.
7. Усціновіч, А.К. Імёны і прозвішчы персанажаў у трылогіі Якуба Коласа “На ростанях” // Беларускаяе слова ў кантэксце і ў сістэме мовы: Зб. арт. / Пад рэд. В.К. Шчэрбіна. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – С. 72–85.
8. Кузьміч, Л.П., Паўлавец, Д.Д. Анамастыка Палесся ў творчасці Я. Коласа // Каласавіны: Тэз. дакл. і паведамл. навук. канф., прысвеч. 110-годдзю з дня нараджэння Я. Коласа. – Мінск: Літ. музей Я. Коласа, 1992. – С. 57–59.
9. Шур, В.В. Анамастычная лексіка ў мове беларускай мастацкай літаратуры: Дыс. ... доктара філал. навук: 10.02.01 / В.В. Шур; БДУ. – Мінск, 2003. – 219 с.
10. Шур, В.В. Онім у мастацкім тэксце: Манаграфія / В. В. Шур. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 2006. – 216 с.
11. Каўрус, А. Якуб Колас / А. Каўрус // Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А. Я. Міхневіча; Рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 1994. – С. 264 – 268.
12. Родныя вобразы: Вершы, паэмы, апавяданні, казкі: Для мал. і сярэд. шк. узросту / Маст. В.В. Сакалоў. – Мінск: Юнацтва, 1998. – 351 с.
13. Колас, Я. Збор твораў. У 20 т. Т. 4. Вершы (1946-1956), Апавяданні вершам (1907-1929, 1938), Вершаваныя казкі (1917, 1926, 1929, 1956), Паэма “Міхасёвы прыгоды” (1933, 1935), У сааўтарстве (1936-1949) / Якуб Колас; рэд. тома М.А. Тычына; падрыхт. тэкстаў і камент.

- Т.С. Голуб, А.І. Шамякінай; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы. – Мінск: Беларус навука, 2008. – 582 с.
14. Малахоўскі, Р. Па старонках «Міхасёвых прыгод». – [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: – <http://www.polymja.lim.by/?p=110>. – Дата доступу: 08.07.2012.
15. Беларуская дзіцячая літаратура: вучэб. дапам. / А. М. Макарэвіч [і інш.]; пад агул. рэд. А. М. Макарэвіча, М. Б. Яфімавай. – Мінск: Выш. шк., 2008. – 688 с.